

INTELLIGENCE ȘI CULTURA DE SECURITATE

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ STUDENTEASCĂ
PROCEEDINGS

VOLUMUL 3
2024

Editura Academiei Naționale de Informații
„Mihai Viteazul”

TRANSCAUCAZIA ÎNTRE 1918-1921: ÎNLOCUIREA ȚARISMULUI CU COMUNISMUL

Bogdan MORAR*

Abstract:

In 1918 the First World War was entering its final phase. However, a major participating power, Russia, withdrew from the war after the success of the Bolshevik revolution (November 1917) and the signing of the Peace of Brest-Litovsk (March 3, 1918). In the Caucasus, the functions of the viceroyalty, abolished as a result of the March 1917 revolution, were taken over on March 9/22, 1917 by OZAKOM (Special Transcaucasian Committee). Its members (who spoke on behalf of the Caucasian populations of the former tsarist provinces of the Caucasus) refused to recognize Bolshevik power and, at the request of the Ottoman Empire, demanded the opening of talks for the signing of a separate peace. These talks were conducted by the TRANSCAUCASIAN COMMISSION which was established on November 15/28, 1917 to replace OZAKOM. Things took a dramatic turn after Georgia (on May 26, 1918), Armenia (on May 28, 1918) and Azerbaijan (on May 28, 1918) proclaimed their independence from Russia. From that moment the Caucasian area became the target of the interests of several states. In the second part of 1918, the Ottoman Empire focused on occupying the territories inhabited by the Caucasian Muslims, England and Germany sought to gain control of the oil wells in the area of the city of Baku, which could bring them a significant advantage in the ongoing great world conflict, and Bolshevik Russia sent an army with which it intended to impose its control on all the Caucasus provinces held by Tsarist Russia until 1917.

The article, based on previously unpublished documents obtained from the National Archives and National Library of Georgia, shows who won in this conflict of interests and the reasons that led to that outcome.

Keywords: *Caucasus, Russia, Ottoman Empire, Georgia, Armenia.*

1. Introducere

Anul 1917 a fost unul de cotitură în desfășurarea ostilităților dintre *Antantă* și *Tripla Alianță*. Participarea Rusiei la Primul Război Mondial a fost pusă în discuție imediat după succesul revoluției care a dus la prăbușirea puterii autocrate a țarului Nicolae al II-lea (abdicarea

* Bogdan Morar, PhD student of the Doctoral School of International Relations and Security Studies, Faculty of History, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca, e-mail: bmorar2012@gmail.com

acestui a avut loc la 2/15 martie 1917). Armata și populația Rusiei doreau ieșirea cât mai grabnică din război. Cu toate acestea, Guvernul Provizoriu care a preluat puterea la Petrograd (cunoscut până în 1914 ca Sankt Petersburg) a continuat să respecte înțelegerile avute cu *Antanta* și a luptat împotriva *Triplei Alianțe*. Propaganda intensă a bolșevicilor în rândul maselor populare s-a concretizat prin lovitura de stat reușită din 25 octombrie/7 noiembrie 1917. Bolșevicii s-au grăbit să încheie un armistițiu cu Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Imperiul Otoman (la 2/15 decembrie 1917) care a dus la ieșirea *de facto* a Rusiei din război. Pacea de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), care a stabilit condițiile acestei ieșiri, a obligat Rusia să renunțe la Polonia, Ucraina, Țările Baltice, Finlanda și o parte din Transcaucazia. Revoluția din februarie/martie 1917, care a dus la prăbușirea instituțiilor imperiale, a avut repercursiuni și în provinciile mai îndepărtate ale Rusiei, în speță în Caucaz. Acolo, Marele Duce Nicolai Nikolaevici, a fost înlăturat din funcție la 9/22 martie 1917. În aceeași zi Guvernul Provizoriu de la Petrograd a înlocuit guvernarea țaristă cu un *Comitet special Transcaucazian* (OZAKOM). Trebuie menționat că autoritatea OZAKOM-ului a vizat partea sudică a Caucazului rusesc care era populată de armeni, azeri și georgieni. În acel moment istoric, în ciuda divergențelor de ordin politic și religios, cele trei etnii au convenit să conlucreze și să respecte hotărârile Guvernului Provizoriu de la Petrograd. Principala forță politică a OZAKOM-ului a fost reprezentată de aripa menșevică a socialiștilor din Caucaz. Istoricul rus V. Muhanov a menționat că menșevicii din Transcaucazia „*au susținut dezvoltarea progresivă a revoluției, schimbarea pașnică a puterii, și, desigur, spre deosebire de bolșevici, nu erau interesați de o zguduire așa de mare încât să poată pierde toate rezultatele obținute*” (V. Muhanov, 2017, pp. 229-230). Drept urmare, bolșevicii din Caucaz au fost marginalizați, aceștia putând să-și exercite autoritatea doar asupra sovietului din Baku (decembrie 1917-iulie 1918). Preluarea puterii în Rusia de către bolșevici, în noiembrie 1917, a fost dezavuată de autoritățile din Caucaz. Drept urmare, la 15/28 noiembrie 1917, armenii, azerii și georgienii au hotărât transformarea OZAKOM-ului într-un *Comisariat Transcaucazian*, care avea atribuțiile unui guvern interimar. Rolul principal al *Comisariatului* a constat în organizarea alegerilor parlamentare din Transcaucazia. Desfășurate la mijlocul lui noiembrie 1917 acestea au adus la urne peste două milioane de oameni. Rezultatele i-au dat câștigători pe „*menșevici care primesc aproape toate voturile georgienilor și obțin unsprezece locuri de deputați. Partidul armenesc Dașnak câștigă*

nouă locuri iar Partidul musulman Musavat triumfă cu zece locuri de deputați. Alegerile au confirmat audiența scăzută a bolșevicilor: doar un singur loc de deputat” (Anaïs Ter Minassian, 1990, p. 5). Pe baza acestor rezultate în februarie 1918 se formează un Seim (Parlament) al Federației popoarelor transcaucaziene.

În tot acest timp linia frontului din Caucaz, unde se înfruntau din noiembrie 1914 trupele ruse cu cele otomane, era într-o mare fierbere. Sub influența loviturii de stat bolșevice din noiembrie 1917 tot mai multe unități ale armatei ruse au început să dezerteze. În luna decembrie în fața otomanilor mai rămăseseră doar 40.000 de soldați. Iminenta prăbușire a frontului a forțat *Comisariatul Transcaucazian* să înceapă negocieri cu trimișii armatei a 3-a otomane pentru încheierea unui armistițiu. Acest armistițiu a fost în cele din urmă semnat la 5/18 decembrie 1917. Cu toate acestea, pentru a face față trupelor otomane care începeau să devină tot mai agresive, *Comisariatul Transcaucazian* a luat hotărârea de a forma noi unități militare, acestea urmând să ia locul trupelor rusești. În acest sens conducătorii *Comisariatului* au apelat la cetățenii Georgiei, Armeniei și Azerbaidjanului. Numai că „*tendințele și interesele divergente ale celor trei grupuri naționale au devenit imediat evidente. Azerii își făceau speranțe pentru viitor bazându-se tocmai pe prietenia cu turcii. Georgienii au fost ezitanți iar armenii consternați și disperați. Georgienii aveau doar niște unități militare ne semnificative (nu mai mult de 10.000 de oameni) fiind pregătiți să intre fără întârziere în negocieri cu turcii. Armenii au rămas singurii aliați ai Rusiei cautând și un eventual sprijin din partea britanicilor care avansau spre Caucaz prin Mesopotamia*” (W.E.D. Allen, Paul Muratoff, 1953, p. 458). Armenii au fost, de altfel, singura națiune dispusă să reziste militar atacurilor otomanilor. Unitățile otomane dispuse pe frontul caucazian în ianuarie 1918 însumau aprox. 50.000 soldați cu 160 tunuri. În fața lor nu erau decât 16.000 infanteriști (ruși și georgieni), 1000 de cavaleriști și maxim 4000 de milițieni din Corpul Armean. Disproporția era evidentă. Turcii erau conștienți de superioritatea lor numerică și au solicitat încă din luna ianuarie 1918, încălcând prevederile armistițiului semnat în decembrie 1917, ca trupele georgiene și armenie să elibereze tot teritoriul cucerit de ruși între anii 1915-1917 aflat acum în administrarea *Comisariatului Transcaucazian*. Într-o primă fază otomanii încercat să convingă *Comisariatul* să respecte armistițiul încheiat cu guvernul bolșevic de la Moscova și să participe la lucrările Tratatului de Pace de la Brest-Litovsk. Dar conducerea *Comisariatului* a refuzat întrucât nu recunoștea autoritatea guvernului lui V.I. Lenin în Transcaucazia. Pentru a forța lucrurile otomanii au străpuns frontul ținut

de cele câteva unități armene. „Cu toate acestea, după prima întâlnire a Seim-ului noii Federații Transcaucaziene din 28 februarie, reprezentanții Georgiei, Armeniei și Azerbaidjanului și-au menținut poziția privitoare la cooperarea cu partidele nebolșevice din Rusia și refuzul de a participa la negocierile de la Brest-Litovsk. La 1 martie același Seim a convenit asupra unui acord de pace cu turcii care prevedea păstrarea frontierelor din 1914” (John Buchan, 1923, p. 213). Discuțiile începute de reprezentanții Seim-ului cu partea turcă la Trabzon (1/14 martie 1918) nu au dus la nici un rezultat, fiind suspendate după o lună. Numai că evenimentele care priveau soarta micilor popoare din Caucaz se derulau cu o viteză foarte mare. Bolșevicii predaseră o parte însemnată a Caucazului Imperiului Otoman, semnând Pacea de la Brest-Litovsk (3 martie 1918). „Guvernul transcaucazian a protestat că orice tratat semnat fără consimțământul său este nul și nu poate să producă nici un efect, și și-a repetat disponibilitatea de a discuta o înțelegere pe baza propunerilor din 1 martie. Dar guvernul turc a răspuns că cesiunea teritoriilor în cauză fusese finalizată la Brest-Litovsk, și întrucât Transcaucazia, conform chiar declarațiilor Seim-ului, făcea parte din Rusia, a insistat asupra evacuării imediate a districtelor cedate” (John Buchan, 1923, p. 213). În acel moment însă armenii, azerii și georgienii nu s-au înțeles cum vor răspunde atacului otoman. Folosindu-se de aceste neînțelegeri diviziile turcești au atacat din nou și au intrat în orașul Erzurum la 12 martie, unde au provocat apăratorilor (în special trupe armene) pierderi de 600 morți și răniți. Așa cum a explicat și John Buchan, „otomanii avea planuri mult mai ambițioase decât recuperarea teritoriilor pierdute în 1915 și 1916 și a celor cedate după războiul cu Rusia din 1877-1878” (John Buchan, 1923, p. 214). Interesele lor vizau Persia, Daghestan și întreaga Asie Centrală locuită de musulmani.

La 22 aprilie 1918 Republica Federativă Democrată a Transcaucaziei și-a declarat independența față de Rusia și a rupt legăturile cu guvernul bolșevic. Actul din 22 aprilie 1918 a fost criticat de reprezentanții guvernului bolșevic de la Moscova care au afirmat că: „populația Transcaucaziei este împotriva separării de Rusia iar această independență va face jocurile imperialiștilor turco-germani împotriva revoluției ruse” (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 106). Astfel că, la instigarea guvernului de la Moscova, o serie de soviete locale au început să se răzvrătească împotriva autorităților noii republici. Acțiunile Turciei și Rusiei bolșevice au provocat, după numai o lună, destrămarea Republicii Federative Democratice a Transcaucaziei. Națiunile care constituiseră Federația Transcaucaziană au mers fiecare pe propriul drum: Georgia și-a declarat independența la 26 mai iar Armenia și Azerbaidjan la 28 mai 1918. Din

acel moment situația s-a complicat foarte mult datorită faptului că alți actori – Germania, Anglia, *armata de voluntari* ruși ai generalului Denikin din nordul Caucazului și Rusia bolșevică – au intrat în scenă. Toți acești actori erau mânați de diferite interese și toți au contribuit, mai mult sau mai puțin, la dispariția primelor republici independente din Transcaucazia.

1. Materiale și metode folosite

Pentru realizarea prezentului studiu am folosit cărți, articole și alte documente apărute la edituri din străinătate (mai ales în limbile engleză, franceză și rusă). Metodele folosite în realizarea articolului au inclus traducerea cât mai fidelă a materialelor avute la dispoziție și analiza lor. Am încercat să redau cât mai fidel evenimentele care fac obiectul prezentului articol. În *Cuprinsul* articolului a pus în evidență rolul fiecărui jucător de pe o tablă de șah imaginară cu care putem asemui Caucazul din perioada 1918-1921.

2. Dezbaterea problemei în lucrările de până acum

Cele mai importante lucrări, adăvărate surse valoroase, care m-au ajutat în redactarea prezentului articol au fost: John Buchan, *The Baltic and Caucasian States*, parte din colecția *The Nations of to-day*, Houghton & Mifflin Company, New York, 1923; Firuz Kazemzadeh, *The struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, Philosophical Library & George Ronald, 1951; William David Allen, Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields, a history of the wars on turco-caucasian border, 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953; Jacques Kayaloff, *The battle of Sardarabad*, Mouton, Haga, 1973; A. Poidebard, *Military role of the Armenians on the Caucasian Front after the defection of the Russian Army*, în *The Armenian Review*, vol. 29, nr. 3-115, 1976; Serge Afanasyan, *L'Arménie, L'Azerbaïdjan et La Géorgie de l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique (1917-1923)*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1981. Următoarele lucrări, care tratează anumite puncte specifice ale cercetării mele, au fost la fel de importante: *Трапезундская и Батумская Мирные Конференции Февраль – Май 1918 года (Conferințele de Pace de la Trebizond și Batumi, februarie – mai 1918)*, ediția I, Biblioteca Națională a Parlamentului Georgiei, Tbilisi, 2018 și *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921), ენციკლოპედია-ლექსიკონი (Republica Democrată Georgia (1918-1921), Enciclopedie-lexicon)*, Editura Universității de Stat Ivane Javakhishvili, Tbilisi, 2018.

3. Cuprins

Începând cu luna mai 1918, „*problema care a obsedat cu adevărat guvernele Armeniei, Azerbaidjanului și Georgiei a fost recunoașterea independenței acestor state*” (Anaïs Ter Minassian, 1990, p. 7). Demersurile celor trei guverne transcaucaziene s-au lovit însă de refuzul constant al tuturor actorilor implicați în afacerile din Caucaz. Pentru a le înțelege motivele am considerat că este necesar să împart *actorii* în două categorii:

A. cele trei republici transcaucaziene care au luptat pentru recunoașterea și păstrarea independenței;

B. celelalte state a căror acțiuni au dus la anularea independența Armeniei, Azerbaidjanului și Georgiei.

A1. Georgia

Obiectiv: recunoașterea independenței proclamate la 26 mai 1918;

Proclamarea independenței Georgiei la 26 mai 1918 a avut loc în momente foarte tulburi. Georgia era practic înconjurată de inamici. Din sud țara era atacată de otomani, de la nord era amenințată de armata de voluntari a generalului rus Denikin iar în est acționau celulele bolșevice coordonate de *Comuna din Baku*. Pentru a păstra independența țării, conducătorii Georgiei au fost dispuși să facă orice compromis. Guvernul georgian a început negocieri de pace cu Imperiul Otoman dar, în secret, a cerut ajutorul Germaniei. Așa cum au arătat istoricii M.S. Tamazov și I.S. Pazov, „*pentru Georgia, asistența germană a fost importantă atât din punctul de vedere al protecției externe, cât și din punctul de vedere al rezolvării problemelor interne*” (M.S. Tamazov, I.S. Pazov, 2016, p. 235). În iunie 1918 peste 3000 de soldați germani aveau să pătrundă pe teritoriul georgian. Protecția cerută Germaniei s-a concretizat prin acordul semnat la Poti în 28 mai 1918. Prețul plătit de Georgia pentru această protecție a fost deosebit de ridicat. Toate „*căile ferate și tot tonajul naval erau cedate Germaniei pe durata războiului*” (John Buchan, 1923, p. 216). Bumbacul, managanul și alimentele produse de Georgia erau predate armatei germane pentru a o ajuta să câștige războiul. Cu ajutorul germanilor guvernul georgian a reușit să oprească avansul trupelor otomane și să își extindă autoritatea asupra întregului teritoriu național.

Înțelegerea parafată cu Germania a fost urmată de Tratatul de Pace semnat cu Imperiul Otoman la Batumi pe 4 iunie 1918. Un acord

suplimentar, semnat în aceeași zi, „a dezvăluit cât de mare fusese prețul cu care își achiziționase Georgia pacea și independența. Georgia a promis să expulzeze de pe teritoriul ei toți ofițerii, fie militari sau civili, a țărilor aflate în război cu Turcia (articolul 2). Căile ferate georgiene, care fuseseră deja cedate Germaniei prin acordul de la Poti, urmau să fie folosite și de turci (articolul 3). Astfel, se pare că Georgia își pierdea o mare parte din independența ei chiar în momentul în care a proclamat-o” (Firuz Kazemzadeh, 1951, pp. 126-127).

Însă peste foarte scurt timp situația s-a schimbat din nou. Turcia a ieșit din război la 30 octombrie 1918 iar Germania a cerut încetarea ostilităților la 11 noiembrie același an. Locul germanilor și otomanilor a fost luat de britanici. Aceștia aveau alte planuri privitoare la teritoriul Georgiei. Nu doreau altceva decât restabilirea viceregatului caucazian ce existase în timpul Imperiului Țarist. Din punctul lor de vedere doar așa putea fi menținută o formă de stabilitate în Caucaz care ar ajuta la formarea unui cordon de protecție care să le asigure comunicațiile Londrei cu India. La sfârșitul anului 1918 Georgia era în cel mai prost moment al existenței sale ca stat independent. La nord era supusă unui blocaj economic și politic de către armata generalului alb Denikin, la vest britanicii acționau conform propriilor interese iar la sud armenii au dezlănțuit, în decembrie 1918, un scurt război motivat de o neînțelegere privitoare la trasarea frontierei de stat. Starea de incertitudine a continuat în 1919, cu toate că oficialități ale Marilor Puteri occidentale (Anglia și Franța) au făcut câteva promisiuni Georgiei în timpul semnării Tratatelor de Pace cu Germania de la Versailles (iunie 1919) și cu Turcia de la Sèvres (august 1920). Anglia și Franța au amânat însă renunșarea independenței Georgiei întrucât au considerat că Transcaucazia face parte din sfera de influență a Rusiei. La începutul anului 1920 prăbușirea armatei voluntarilor a lui Denikin și înaintarea bolșevicilor în nordul Caucazului au forțat „cele două puteri europene să recunoască de facto independența Georgiei și Azerbaidjanului (12 ianuarie 1920), apoi a Armeniei (19 ianuarie 1920)” (Anaïs Ter Minassian, 1990, p. 7). La 27 aprilie 1920, unitățile armatei a 11-a ruse care veneau din Daghestan au ocupat Baku, capitala Azerbaidjanului. Se părea că nimeni nu îi mai poate opri pe bolșevici să ocupe restul Transcaucaziei. Cu toate acestea, insuccesele militare din războiul cu Polonia au obligat guvernul de la Moscova să își oprească avansul în Caucaz. La inițiativa părții ruse, la 7 mai 1920, a fost semnat la Moscova un Tratat de Pace cu Georgia „prin care guvernul lui V.I. Lenin a recunoscut de jure independența Georgiei și a declinat orice

interes în treburile interne ale acelei țări” (John Buchan, 1923, p. 220). Era însă doar un foc de paie. Rusia bolșevică avea nevoie de timp pentru a încheia socotelile cu Polonia. După terminarea războiului ruso-polonez întreaga atenție a guvernului bolșevic s-a îndreptat spre Caucaz. Recunoașterea *de jure* a independenței Georgiei de către Anglia și Franța la 27 ianuarie 1921 nu a mai contat. După ce au obținut cooperarea Turciei lui Mustafa Kemal bolșevicii au atacat Georgia în februarie 1921. Capitala acesteia, Tiflis, a căzut pe 25 februarie 1921. În acest fel a fost suprimată independența Georgiei care a intrat în componența U.R.S.S. (decembrie 1922).

Deznodământ: Georgia este ocupată de Rusia bolșevică.

A2. Armenia

Obiective: formarea marelui stat armean și înlăturarea pericolului turcesc;

După proclamarea independenței în 28 mai 1918 Armenia s-a găsit în cea mai proastă poziție (politică și geografică) în care putea exista un stat. De jur împrejur era înconjurată doar de inamici. Guvernul armean și-a pus nădejdea în sprijinul britanicilor (care, din păcate, nu au ridicat nici un deget în favoarea micii republici transcaucaziene) și a luat hotărârea de a lupta cu turcii. Armenii îi considerau pe turci drept cei mai mari inamici, autorii *genocidul armean* (uciderea, începând cu 1915, a circa 1.000.000 de civili armeni nevinovați). De asemenea, aveau o serie de dispute teritoriale cu azerii, aliații otomanilor, legate de câteva zone din Karabag și Zangezur (aceste diferende au continuat, cu întreruperi, până în zilele noastre). Guvernul armean a fost profund nemulțumit de faptul că otomanii au ocupat teritorii cu mult peste limitele prevăzute în Tratatul de Pace de la Brest-Litovsk din martie 1918. La sfârșitul lunii mai 1918 când turcii au început o altă înaintare, Armenia s-a hotărât să riposteze. La 24 mai „*divizia a 2-a armeană, comandată de generalul Silikian (regimentele 5 și 6 pușcași și un batalion al 4-lea regiment; două regimente de voluntari, un regiment de cavalerie și douăzeci și opt de tunuri) [...] i-a atacat atât de hotărât pe turci la Sardarabad încât i-a învins complet*” (A. Poidebard, 1976, p. 236). Între 26-29 mai prima divizie armenească a fost atacată de turci la Karakilisa. Armenii au rezistat atacului dar au fost nevoiți să se retragă în final.

Guvernul armean a fost de acord să participe alături de cel georgian la semnarea unui Tratat de Pace cu Imperiul Otoman la Batumi (4 iunie 1918). *„Prevederile tratatului turco-armean, care era asemănător cu cel turco-georgian, au fost însă mai severe. Armenia a pierdut Kars, Ardahan, districtul Borchalo (revendicat și de Georgia), părți din districtele Ecimiadzin, precum și cea mai mare parte a districtului Nahicevan. Trupul Armeniei a fost mutilat [...] în plus, pe lângă pierderile teritoriale ea a fost nevoită să dea turcilor controlul căii ferate de importanță vitală Alexandropol – Julfa (Persia)”* (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 127). Situația internă a Armeniei a fost îngreunată și mai mult după venirea a peste 400.000 de refugiați din Imperiul Otoman și din fostele teritorii din sudul Caucazului stăpânite până în 1917 de Rusia țaristă.

Ieșirea Imperiului Otoman din Primul Război Mondial după armistițiul de la Mudros (30 octombrie 1918) a reaprins speranțele armenilor. Aceștia și-au pus toată nădejdea în Marile Puteri occidentale ale Europei crezând că le va fi recunoscut dreptul de a ocupa cele șase vilăyetele otomane unde locuiau mari comunități armene. Tocmai pentru a arăta Angliei și Franței că a fost întotdeauna de partea *Antantei*, Armenia a dezlănțuit un scurt război de frontieră cu Georgia, aflată sub protecția Germaniei (sfârșitul lui octombrie 1918). Venirea britanicilor în Caucaz, salutăată cu entuziasm de către armeni, nu a dus la crearea Marelui Stat Armean. În fapt, situația Armeniei la începutul anului 1919 era destul de grea. *„După înfrângerea diplomatică pe care o suferise, ca urmare a scurtului ei război cu Georgia, izolarea Armeniei era aproape completă. Situată departe de principalele linii de comunicație, având puține orașe importante, Armenia a moștenit mai puțină bogăție de la fostul Imperiu Țarist decât Georgia sau Azerbaidjan”* (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 212).

Dezinteresul Marilor Puteri europene față de problemele republicilor trancaucaziene a fost evident după semnarea Tratatului de Pace cu Turcia la Sèvres (10 august 1920). *„Armenia a fost unul dintre semnatori, numele ei apărând pe prima pagină înainte de Belgia și după Japonia. Secțiunea VI a tratatului i-a fost dedicată iar Articolul 88 proclama: Turcia recunoaște prin prezenta Armenia ca o țară liberă și independentă. Articolul 89 a dat Armeniei vilăyetele Erzurum, Trebizond, Van și Bitlis, Turcia promițând să respecte viitoarea decizie a președintelui Statelor Unite cu privire la frontiera exactă între cele două țări”* (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 264). Dar punerea în practică a prevederilor Tratatului a fost însă imposibilă iar Marile Puteri nu

au făcut nimic pentru a obliga Turcia să îl respecte. Mai mult decât atât bolșevicii care preluaseră sub control Azerbaidjanul (aprilie 1920) au făcut o înțelegere cu mișcarea naționalistă turcă a lui Mustafa Kemal promițându-i acesteia o parte a teritoriilor date Armeniei la Sèvres. Drept urmare, la 28 septembrie 1920 turcii au atacat din nou Armenia. „Părăsită de Marile Puteri occidentale, care i-au promis libertatea și protecția, amenințată din Azerbaidjan de către Armata Roșie, pe 18 noiembrie a încheiat un armistițiu, potrivit căruia Turcia urma să păstreze Alexandropolul și să primească controlul asupra căilor ferate din Armenia” (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 288). La instigarea bolșevicilor, care se apropiau de Erivan, la 28 noiembrie un *Comitet Revoluționar Militar* a pus mâna pe putere în capitala Armeniei. Pretextând că încearcă salvarea statului armean în fața atacului turcesc, *Comitetul* a chemat în ajutor armata a 11-a rusă care a intrat în Erevan a doua zi. Ocuparea teritoriului Armeniei a fost o chestiune de zile.

Deznodământ: Armenia este ocupată de armata bolșevică.

A3. Azerbaidjan

Obiectiv: păstrarea independenței proclamate la 28 mai 1918;

La începutul lui 1918 în timp ce „georgienii s-au uitat la germani iar armenii priveau spre Marea Britanie și Franța” (Alum Bati, 2015, online), azerii au fost singura națiune transcaucaziană care s-a bazat pe ajutorul oferit de Imperiul Otoman. Guvernul azer, aflat la Elisavetpol (acum Gandja), „a încheiat la 4 iunie 1918 un tratat de prietenie și cooperare cu otomanii, prin care aceștia din urmă au fost de acord să ofere asistența militară atât de necesară, nu numai pentru recuperarea orașului Baku, ci și pentru suprimarea atacurilor armene din Karabahul de Sus” (Alum Bati 1, 2015, online). În septembrie 1918 orașul Baku a fost înconjurat de otomani și azeri. Trupele armenesti și rusești din oraș „au contat pe sosirea trupelor britanice conduse de generalul Dunsterville. Pe 15 septembrie, turcii au deschis un atac general asupra orașului [...] Pe 17, Armata otomană a Islamului a intrat în Baku și a supus orașul unui jaf crunt, masacrând aproximativ 15.000 de armeni care nu au fost în stare se salvează pe mare” (A. Poidebard, 1976, p. 239). În octombrie 1918 guvernul azer s-a mutat de la Elisavetpol la Baku. Însă, după doar două luni, guvernul azer a rămas pe cont propriu, fără nici un aliat, după ce otomanii au semnat armistițiul de la Mudros (30 octombrie 1918) și au fost obligați de către *Antantă* să părăsească

Azerbaidjanul. Convenția militară încheiată de Azerbaidjan cu Georgia la 16 iulie 1919 a fost o încercare disperată a guvernanților de la Baku de a evita o izolare totală.

La începutul anului 1919 „*Parlamentul azer a introdus mai multe reforme. Probabil cea mai spectaculoasă a fost dreptul de vot pentru femei, făcând din Azerbaidjan primul stat musulman din lume care a acordat femeilor drepturi politice egale cu bărbații*” (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 222). Azerbaidjanul era însă o republică fără viitor întrucât la sfârșitul anului 1919 a ajuns în faliment. „*Doar petrolul extras de sondele de lângă Baku a salvat economia Azerbaidjanului să nu intre într-un colaps complet*” (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 225). Mai trebuie să adăugăm că diferendele de frontieră continue cu Armenia au măcinat puținele unități militare de care dispunea Azerbaidjanul.

Începând cu 1919 „*regimul parlamentar și atmosfera liberală creată de guvernul azer și de partidul Musavat au permis activiștilor bolșevici să se infiltreze în syndicate*” (Anaïs Ter Minassian, 1990, p. 7) și să preia puterea pe plan local. La 27 aprilie 1920 conducerea Partidului Comunist din Azerbaidjan a somat Parlamentul azer să predea puterea. A doua zi o serie de unități ale armatei a 11-a bolșevice venite din Daghestan au ocupat fără nici o rezistență întregul Azerbaidjan.

Deznodământ: Rusia preia controlul Azerbaidjanului.

B1. Imperiul Otoman

Obiective: crearea unui stat tampon în Caucaz împotriva Rusiei (1918); împărțirea Transcaucaziei cu Rusia bolșevică (1920-1921);

„*Dezintegrarea armatei ruse din Caucaz la sfârșitul anului 1917 a creat un prilej istoric ca otomanii să formeze un stat tampon în Caucaz împotriva rușilor. Acest stat-tampon ar acționa ca o fortăreață împotriva oricărei viitoare expansiuni rusești*” (Yalçın Murgul, 2007, p. 113). În fapt, acest obiectiv făcea parte din politica pan-turanică enunțată de Enver Pașa, ministrul turc de război, chiar înainte de intrarea Turciei în Primul Război Mondial (octombrie 1914). Condițiile favorabile care au apărut după lovitura de stat bolșevică de la Petrograd de la sfârșitul anului 1917 au favorizat reocuparea de către otomani a teritoriilor pierdute în luptele cu rușii din anii 1915 și 1916. Enver Pașa a considerat că întregul Caucaz intra în sfera de influență a otomanilor, fiind foarte deranjat când Germania a luat sub protecția sa Georgia. Între Constantinopol și Berlin a izbucnit un adevărat scandal cauzat de

acest lucru în ciuda faptului că Turcia și Germania erau aliате. Într-un final, Turcia a fost de acord să își reorienteze interesele spre nordul Persiei și Azerbaidjan și să lase Georgia în sîajul germanilor. Cu toate acestea, guvernul otoman a făcut tot ce a putut pentru a limita pătrunderea germanilor în Transcaucazia.

În vara anului 1918 turcii au concentrat în estul Caucazului trupele a cinci divizii de infanterie, care au alcătuit armata a 9-a (comandant Yakup Şevki Paşa). Misiunea încredințată acestei mari unități era alungarea avanposturilor britanice din Persia. Încheierea tratatului de colaborare dintre Imperiul Otoman și guvernul noii republici a Azerbaidjanului (4 iunie 1918) a modificat planurile armatei a 9-a. La cererea guvernului azer două divizii ale acestei armate (care au acționat sub denumirea de *Armata Islamului*, comandate de Nuri Paşa, fratele lui Enver Paşa) au fost trimise să cucerească oraşul Baku. *Dictatura Centro-Caspică* care deţinea Baku și câmpurile petroliere învecinate nu a putut apăra oraşul. Trupele otomane, având și ajutorul milițiilor azere, au intrat în Baku (15 septembrie 1918) apoi, la ordinul lui Enver Paşa, și-au schimbat planul și au înaintat pe coasta Mării Caspice luând pe rând oraşele Derbent (6 octombrie 1918) și Petrovsk (acum Mahacikala, în Daghestan, la 7 noiembrie 1918). Ministrul turc de război visa încă la cucerirea Caucazului și a Asiei Centrale. Însă spargerea frontului balcanic de către unitățile anglo-franco-sârbo-italiene și amenințarea directă a Constantinopolului a forțat Imperiul Otoman să ceară *Antantei* terminarea ostilităților. Turcia a fost obligată, după semnarea armistițiului de la Mudros, să evacueze întreaga Transcaucazie.

După semnarea Tratatului de Pace de la Sèvres (10 august 1920) Imperiul Otoman s-a prăbușit. Instituțiile sale au fost curând înlocuite de cele ale mișcării naționaliste conduse de Mustafa Kemal Paşa (Atatürk). Acesta s-a împotrivit condițiilor stipulate în respectivul tratat și a luptat pentru anularea lui. În acest timp situația din Transcaucazia s-a modificat în favoarea turcilor. După ocuparea Azerbaidjanului (aprilie 1920) bolșevicii lui V.I. Lenin au negociat cu Mustafa Kemal făgăduindu-i ajutor în anularea Tratatului de la Sèvres. Ca urmare a înțelegerilor parafate cu rușii Mustafa Kemal a stopat ajutorul acordat azerilor și „a abandonat definitiv aspirațiile turanice ale lui Enver Paşa” (W.E.D. Allen, Paul Muratoff, 1953, p. 499). Aceleași înțelegeri au împărțit teritoriul Transcaucaziei între Rusia și Turcia. Între septembrie și decembrie 1920 trupele turce și ruse au ocupat aproape fără nici o rezistență întreaga Armenie. După câteva luni

cădea și Georgia. Granițele turco-armeană și turco-georgiană, stabilite în urma înțelegerilor ruso-turce din 1921, sunt în vigoare până în zilele noastre.

Deznodământ: Turcia kemalistă înlocuiește Imperiul Otoman care dispare de pe scena istoriei. Acțiunile lui Mustafa Kemal (Atatürk), în acord cu guvernul comunist rus condus de V.I. Lenin, au pecetluit soarta Armeniei, Azerbaidjanului și Georgiei care ajung sub dominația Moscovei.

B2. Germania

Obiectiv: obținerea resurselor Caucazului pentru câștigarea războiului;

Ieșirea Rusiei din Primul Război Mondial și încheierea Păcii de la Brest-Litovsk (3 martie 1918) a oferit Germaniei accesul spre diferite zone ale fostului Imperiu Țarist. După ce a ocupat cea mai mare parte a Ucrainei, Germania a întrezărit mai multe oportunități economice în Caucaz. Știa că Georgia avea câteva mine bogate în mangan iar sondele de lângă orașul Baku erau foarte bogate în petrol. Aceste considerente și insistențele guvernului georgian i-au determinat de generalii din Înaltul Comandament german să fie de acord să asigure protecția micului stat caucazian. „*La 25 mai 1918 peste 3000 de soldați germani sub comanda generalului Kress von Kressenstein au debarcat la Poti*” (John Buchan, 1923, p. 215). Rolul acestora trebuia să fie cucerirea rapidă a orașului Baku și securizarea liniei de cale ferată care făcea legătura dintre puțurile de petrol și porturile Batumi și Poti de la Marea Neagră. Germania avea nevoie disperată de petrolul de la Baku mai ales că ofensivele sale de pe frontul din vestul Europei erau în plină desfășurare.

Acțiunile Germaniei în Caucaz au iritat însă unul dintre cei mai loiali aliați, Imperiul Otoman. Turcii au dezavuat prezența germană în Caucaz și au făcut totul pentru a o limita. În acest sens ei au cucerit orașul Baku în septembrie 1918 și tăiat această rută de aprovizionare cu petrol a armatei germane. În această perioadă, pe fronturile din Europa, *Antanta* dădea lovituri grele trupelor Kaiserului.

Deznodământ: Semnarea armistițiului cu *Antanta* și ieșirea din război (noiembrie 1918) a năruit toate planurile Germaniei de a exploata resursele bogate ale Caucazului. Rămas fără protecția Germaniei statul georgian nu și-a putut apăra independența decât doi ani.

B3. Anglia (Marea Britanie)

Obiectiv: securizarea căilor de comunicație spre India și Persia;

Așa cum a notat istoricul Alum Bati: „Din perspectiva Marii Britanii și Franței, ieșirea Rusiei din război a fost un dezastru. A eliberat mai multe divizii germane pentru a lupta pe Frontul de Vest și a adus Germaniei cerealele ucrainene, platina rusească, manganul georgian, petrolul caucazian și bumbacul transcaspic. Marea Britanie era îngrijorată și de ceea ce ar fi însemnat pentru India un avans reușit al Turciei în Caucaz” (Alum Bati 1, 2015, online). Din acest motiv guvernul de la Londra a urmărit să împiedice căderea controlului Mării Caspice și a câmpurilor petroliere din Baku în mâinile Germaniei sau Imperiului Otoman. Planul elaborat de britanici prevedea trimiterea de „trei misiuni distincte care au fost concepute pentru a anula aceste posibile dezavantaje. Cea mai vestică forță, Dunsterforce, urma să se deplaseze prin Persia din Bagdad, cu scopul de a ajunge în porturile Enzeli și Baku, pe țărmurile vestice ale Mării Caspice unde urma să stabilească contacte cu elemente pro-Antantă din Transcaucazia” (lt. Timothy C. Winegard, 2005, p. 99). Unitatea condusă de generalul L. Dunsterville (de unde denumirea de *Dunsterforce*) a ajuns la Baku între 4 și 17 august 1918 (trei batalioane de infanterie, o baterie de artilerie de câmp și trei mașini blindate). Generalul englez a găsit orașul într-o efervescență deosebită. Conducătorii bolșevici fuseseră obligați să plece din oraș iar puterea a fost luată de *Dictatura Centro-Caspică* (din 26 iulie 1918). Situația devenise și mai complicată întrucât orașul era asediat de Armata otomană a Islamului care acționa și cu sprijinul guvernului legal al Azerbaidjanului. La 12 septembrie 1918 divizia 36 infanterie otomană a început atacul final pentru ocuparea orașului. În noaptea de 14 septembrie englezii au părăsit Baku, orașul căzând în mâna turco-azerilor a doua zi.

Rolul britanicilor în Caucaz a revenit în actualitate după terminarea Primului Război Mondial când trupele engleze le-au înlocuit pe cele germano-otomane. Englezii considerau încă întregul Caucaz ca parte integrantă a Rusiei și au refuzat să recunoască noile state independente apărute. Guvernul armean a salutat prezența britanicilor în Caucaz, în timp ce georgienii și azerii au rămas rezervați. Însă optimismul armenilor s-a fost transformat curând în pesimism. Anglia nu a dorit să se implice serios în *afacerile* care priveau Caucazul.

Deznodământ: Anglia nu a dorit modificarea frontierelor în Caucaz și nici nu sprijinit cele trei republici transcaucaziene apărute după dispariția Imperiului Țarist. Politica Angliei față de Caucaz s-a rezumat la încercarea de a reface viceregalatul caucazian care existase până în 1917. Planurile englezilor au condamnat la o dispariție prematură cele trei republici transcaucaziene.

B4. Rușii albi

Obiectiv: refacerea Imperiului Țarist așa cum exista în 1914;

După ce bolșevicii au preluat puterea la Petrograd a început un crunt război civil în Rusia. Trupele roșii (bolșevice) s-au înfruntat cu trupele albe, adică unități comandate de foști generali țaristi care doreau refacerea sub o formă sau alta a Imperiului Rus. Conducătorul rușilor albi, care lupta cu bolșevicii în nordul Caucazului, Denikin, *„a fost un comandant militar încăpățânat și reacționar. Denikin nu vroia să audă altceva decât restaurarea frontierelor Rusiei așa cum erau ele în 1914 sub țarul Nicolae al II-lea”* (David Marshall Lang, 1962, p. 117). Denikin i-a acuzat constant pe georgieni și pe azeri pentru prăbușirea Imperiului Rus. În ochii lui aceștia erau la fel de răi ca și bolșevicii lui Lenin. Drept urmare i-a atacat de mai multe ori. În fața acestei atitudini ostile, georgienii s-au aliat cu azerii la 16 iulie 1919, ambele încercând să respingă tentativele lui Denikin de a le răpi independența. *„Reacționând la frontul unit al Georgiei și Azerbaidjanului, Denikin a proclamat o blocare economică a acestor două națiuni. În ordinul lui nr. 171 din 19 noiembrie 1919, el a scris: Nu pot lăsa Georgia și Azerbaidjanul, [...] care sunt în mod clar ostile intereselor statului rus, să primească provizii de alimente cu ajutorul armatei mele care s-a luptat să elibereze Rusia de bolșevici”* (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 247). Însă la începutul anului 1920 armata generalului Denikin a fost înfrântă de unitățile armatei roșii. Resturile *armatei de voluntari* s-au alipit ultimei armate de ruși albi care mai rezista în Crimeea, iar după înfrângerea acesteia au emigrat în Europa.

Deznodământ: Atitudinea ostilă a generalului Denikin a favorizat acțiunile armatei bolșevice în Caucaz. Bolșevicii s-au bazat pe lipsa unei cooperări între albi și republicile transcaucaziene. Au putut astfel să cucerească rând pe rând nordul Caucazului, Azerbaidjanul, Armenia și Georgia.

B5. Rusia bolșevică

Obiective: recuperarea teritoriilor pierdute după Revoluția din Octombrie 1917 și exportul ideologiei bolșevice în Europa și Asia;

Semnarea Păcii de la Brest-Litovsk cu Germania, Austro-Ungaria, Turcia și Bulgaria (martie 1918) nu a fost pentru guvernul bolșevic de la Petrograd decât un pas necesar pentru stabilizarea puterii și consolidarea ei. Bolșevicii, conduși de V.I. Lenin și I.V. Stalin, originar din Georgia, și-au propus înfrângerea rapidă a oponentilor (rușii albi), recuperarea teritoriilor aparținând fostului Imperiu Țarist și exportul revoluției comuniste în întreaga lume. Din acest motiv, *„în ochii lui Lenin Caucazul a reprezentat nu numai o rezervă de materii prime pentru viitoarea U.R.S.S., ci și o trambulină de unde putea exporta revoluția în Persia, Turcia și chiar în India. Occidentul trebuia să fie împiedicat prin toate mijloacele să înființeze avanposturi care ar putea amenința revoluția comunistă care era în desfășurare”* (François Thual, 2001, p. 33). În martie 1919 în capitala Rusiei bolșevice a fost înființat Cominternul. Cu ajutorul acestuia guvernul bolșevic a conceput un plan pentru anularea rapidă a independenței celor trei republici transcaucaziene. Infiltrarea celulelor comuniste în Azerbaidjan (unde filiala locală a Partidului Comunist a luat ființă în februarie 1920) a decurs ușor iar Baku a căzut în mâinile armatei a 11-a bolșevice la 28 aprilie 1920. În Armenia și Georgia bolșevicii s-au folosit de organizațiile locale ale Partidului Comunist (înființate în mai 1920 în Georgia și iunie 1920 în Armenia) dar mai ales de Kavburo, o instituție care gestiona activitatea tuturor filialelor Partidului Comunist din Caucaz. În Kavburo un rol predominant l-au avut: S. Ordjonikidze, având funcția de președinte și S. Kirov, vicepreședinte și comandant al armatei a 11-a bolșevice din Caucaz. Ambii erau răspunzători în fața lui I.V. Stalin care era comisar al poporului pentru naționalități în guvernul lui V.I. Lenin. Acest grup a reușit să speculeze diferendele politice care existau în sânul partidelor politice aflate la putere în Armenia și Georgia. Cu ajutorul celulelor comuniste au fost organizate activități care au destabilizat ordinea interioară a celor două țări. Anularea independenței Armeniei și Georgiei a urmat imediat după parafarea acordului dintre Lenin și liderul naționalist turc Mustafa Kemal (Atatürk) privitor la împărțirea Transcaucaziei. Armenia a fost ocupată de armata a 11-a rusă în noiembrie 1920 iar Georgia în februarie 1921. *„Frontiera sovieto-turcă din Caucaz apărută în 1921 a fost confirmată de două instrumente: Tratatul de la Moscova (7 martie 1921) și Tratatul de la Kars (13 octombrie 1921)”* (W.E.D. Allen, Paul Muratoff, 1953, p. 500). Astfel că,

la sfârșitul anului 1921 întreaga Transcaucazie se afla sub stăpânirea guvernului de la Moscova.

Deznodământ: Rusia bolșevică și-a impus controlul asupra Armeniei, Azerbaidjanului și Georgiei bazându-se pe organizațiile comuniste pe care le-a patronat în aceste țări.

Concluzii

„Prima revoluție rusă din februarie 1917, urmată de revoluția bolșevică și de Tratatul de la Brest-Litovsk, a aruncat întregul Caucaz într-un vârtej deosebit de complex: turcii, germanii, britanicii, rușii albi și bolșevicii s-au luptau în permanență pentru controlul Caucazului în vederea unor viitoare anexări teritoriale și pentru a pune mâna pe petrolul din Baku necesar pentru continuarea Primului Război Mondial” (François Thual, 2001, p. 32). Terminarea războiului și apariția celor trei republici transcaucaziene (Armenia, Azerbaidjan și Georgia) au încurcat planurile actorilor amintiți mai sus. Drept urmare, toate statele care au avut interese (economice, politice, geostrategice) în Caucaz în perioada 1918-1921 au încercat să le anuleze existența. Aceasta a fost principala cauză care a făcut ca existența și independența celor trei state transcaucaziene să fie de scurtă durată. Singurul lucru de neînțeles a rămas nerecunoașterea de către Anglia și Franța a statalității și independenței Armeniei și Georgiei. Aceste două Mari Puteri, deși s-au împotrivit răspândirii comunismului în Europa, au preferat să-i sprijine doar pe rușii albi în lupta cu bolșevicii care au preluat puterea în Rusia la sfârșitul anului 1917. Au fost de acord foarte târziu, după ce toate armatele rușilor albi au fost înfrânte, să recunoască independența celor două republici din Transcaucazia și să le includă într-un *cordon sanitar* anti-bolșevic care pleca din Finlanda trecea prin Polonia și România și se termina în Caucaz. Numai că această eroare a fost speculată de guvernul comunist de la Moscova care, pentru a evita orice complicații, a ocupat rapid atât Armenia cât și Georgia.

Diferențele politice și teritoriale care au existat între Armenia, Azerbaidjan și Georgia au favorizat acțiunile destabilizatoare ale Rusiei bolșevice. Armenia, Azerbaidjan și Georgia nu au avut interese comune și nici măcar nu au dorit să aibă o colaborare reală pentru a-și apăra independența. *„Guvernul de la Moscova nu a avut iluzii cu privire la capacitatea republicilor transcaucaziene de a-și menține independența lor față de Rusia. Lipsa unității interne, economice, instabilitatea și imaturitatea politică au contribuit la căderea tuturor celor trei, dar toate*

acestea au fost cauze secundare. Factorul decisiv a fost Rusia” (Firuz Kazemzadeh, 1951, p. 331).

Trebuie spus că lecțiile trecutului nu au fost învățate. Actualmente, Federația Rusă, moștenitoarea U.R.S.S.-ului, a intrat într-un conflict hibrid atât cu Uniunea Europeană cât și cu NATO. Cu toate acestea, statele membre ale Uniunii Europene, amână integrarea Georgiei (care și-a recâștigat independența în 1991) în această organizație. Folosindu-se de aceste indecizii Rusia va continua să aibă un cuvânt greu de spus în Transcaucazia și va încerca să amenințe prezența NATO în bazinul Mării Negre.

Figura nr. 1: Ocuparea Armeniei, Azerbaidjanului și Georgiei între 1920 și 1921, adaptare după o hartă publicată de Adrian Brisku, Timothy Blauvelt și Vladimir Shioshvili în articolul *Who wanted the TDFR? The making and the breaking of the Transcaucasian Democratic Federative Republic*, în *Caucasus Survey*, vol. 8, nr. 1, 2020 (online).

Legenda: 1 – atacurile Turciei, 2 – pătrunderea trupelor bolșevice în Transcaucazia.

Termeni

Antanta este o alianță încheiată între francezi, britanici și ruși între anii 1904 și 1907 prin care cele trei țări au creat un bloc politico-militar îndreptat împotriva *Triplei Alianțe*;

NATO – Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (înființată în 1949);

Transcaucazia – partea Caucazului situată la sud de masivul muntos Marele Caucaz;

Tripla Alianță – încheiată între Germania, Austro-Ungaria și Italia la 20 mai 1882 pe o perioadă de 5 ani. Scopul acestei alianțe a fost izolarea diplomatică și militară a Franței;

U.R.S.S. – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste.

Bibliografie:

1. A. Poidebard, 1976 – Poidebard, A., *Military role of the Armenians on the Caucasian Front after the defection of the Russian Army*, în *The Armenian Review*, vol. 29, nr. 3-115, 1976, pp. 227-242;

2. Alum Bati 1, online – Bati, Alum, *Azerbaijan at war*, pe visions.az, material apărut în numărul din iulie-august 2015 al *Visions of Azerbaijan*, consultat în data de 15 aprilie 2024;

3. Alum Bati 2, online – Bati, Alum, *Azerbaijan at war*, pe visions.az, material apărut în numărul din septembrie-octombrie 2015 al *Visions of Azerbaijan*, consultat în data de 16 aprilie 2024;

4. Anaïs Ter Minassian, 1990 – Minassian, Anaïs T., *Indépendance et Sovietisation des Républiques Transcaucasiennes*, în *Bulletin de la Société d'Histoire Moderne*, nr. 2 din 1990, pp. 2-11.

5. Andrew Andersen, George Partskhaladze, 2015 – Andersen, Andrew; Partskhaladze, George, *Armeno-Georgian War of 1918 and Armeno-Georgian territorial issue in the 20th Century*, 2015;

6. gen.-maior Dunsterville, L. C., *The adventures of Dunsterforce*, Edward Arnold, Londra, 1920;

7. David Marshall Lang, 1962 – Lang, David Marshall, *History of modern Georgia*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1962;

8. Enis Şahin, 2020, online – Şahin, Enis, *Russian-Armenian-Turkish Relations in Caucasia (1914-1918)*, pe: turksandarmenians.marmara.edu.tr, material consultat în data de 27 aprilie 2024;

9. Firuz Kazemzadeh, 1951 – Kazemzadeh, Firuz, *The struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, Philosophical Library & George Ronald, 1951;

10. François Thual, 2001- Thual, François, *Le Caucase*, Flammarion, 2001;

11. John Buchan, 1923 - Buchan, John, *The Baltic and Caucasian States*, parte din colecția *The Nations of to-day*, Houghton & Mifflin Company, New York, 1923;

12. Kayaloff, Jacques, *The battle of Sardarabad*, Mouton, Haga, 1973;

13. Lt. Timothy C. Winegard, 2005 – Lt. Winegard, Timothy C., *Dunsterforce: a case study of coalition warfare in the middle east, 1918-1919*, în *Canadian Army Journal*, vol. 8, nr. 3 (2005), pp. 98-102;

14. Mikael Varandian, 1919 – Varandian, Mikael, *Le conflit arméno-géorgien et la guerre du Caucase*, Imprimerie M. Flinikowski, Paris, 1919;

15. M.S. Tamazov, I.S. Pazov, 2016 – Tamazov, M.S.; Pazov, I.S., Германия и образование независимой Грузии в 1918 году (Germania și formarea Georgiei independente în 1918), în Научный диалог (Dialog științific), vol. 4, nr. 52, 2016, pp. 229-240;

16. Musa Gürbüz, 2009 – Gürbüz, Musa, Turkish military activities in the Caucasus following the 1917 Russian Revolution: the battle of Sardarabad and its political consequences, în Review of Armenian Studies, nr. 19-20, 2009, pp. 107-120;

17. Payaslian, Simon, History of Armenia, Palgrave Macmillan, 2007;

18. Onguner, Emir, Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı-Alman Rekabeti (Rivalitatea otomano-germană pe frontul din Caucaz), pe egitisim.gen.tr., material din 2015, consultat în data de 25 aprilie 2024;

19. Serge Afanasyan, 1981 – Afanasyan, Serge, L'Arménie, L'Azerbaïdjan et La Géorgie de l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique (1917-1923), Éditions L'Harmattan, Paris, 1981;

20. Transcaucasia, Nationalism, and Social Change - Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia, ediție actualizată și editată de Ronald Grigor Suny, The University of Michigan Press, 1996;

21. V. Muhanov, 2017 – Muhanov, V., Кавказ в революционную пору [...] К истории Закавказья в 1917 - первой половине 1918 г (Caucazul în perioada revoluționară [...] Istoria Transcaucazului în 1917 și în prima jumătate a anului 1918), Editura IA Regnum, Moscova, 2017;

22. von Kressenstein, Friedrich Kress, Meine mission im Kaukasus, Editura Samschoblo, Tbilisi, 2001.

23. W.E.D. Allen, Paul Muratoff, 1953 – Allen, William David, Muratoff, Paul, Caucasian Battlefields, a history of the wars on turco-caucasian border, 1828-1921, Cambridge University Press, New York, 1953;

24. Yalçın Murgul, 2007 – Murgul, Yalçın, Baku expedition of 1917–1918: A study of the Ottoman policy towards the Caucasus, teză de master, Universitatea Bilkent, Ankara, 2007;

25. Z. Alizade, 2008 - Alizade, Z., Political relations between Azerbaidjan and Armenia in 1917-1918, în The Caucasus & Globalization, vol. 1, nr. 2, 2008, pp. 151-157;

26. Zaur Gasimov, 2007 – Gasimov, Zaur, The emergence of the Azerbaijani and Georgian Republics (1918-1922): army-building and military cooperation, în The Caucasus & Globalization, vol. 1, nr. 2 din 2007, pp. 100-107;

27. Трапезундская и Батумская Мирные Конференции Февраль - Май 1918 года (Conferințele de Pace de la Trebizond și Batumi, februarie – mai 1918), ediția I, Biblioteca Națională a Parlamentului Georgiei, Tbilisi, 2018;

28. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921), ენციკლოპედია-ლექსიკონი (Republica Democrată Georgia (1918-1921), Enciclopedie-lexicon), Editura Universității de Stat Ivane Javakhishvili, Tbilisi, 2018.

Aceasta este al treilea volum de proceedings al Conferinței Științifice Intelligence și Cultura de Securitate (ICS), care cuprinde lucrările prezentate în cadrul ediției din 2024 - ICS 2024, publicat de Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul” (ANIMV). ICS continuă să ofere studenților o platformă pentru dialog academic și pentru a împărtăși realizările lor științifice.

Ediția actuală își extinde participarea la un spectru mai larg de contributori, incluzând atât doctoranzi, cât și studenți din programele de master, cu un interes crescut pentru domenii precum intelligence, securitate națională, istorie și relații internaționale.

Organizarea conferinței a fost posibilă datorită eforturilor continue ale doctoranzilor și ale conducătorilor de doctorat din cadrul Școlii Doctorale Intelligence și Securitate Națională a ANIMV.

Anticipăm cu entuziasm noi discuții și schimburi de idei în viitoarea ediție a conferinței.